

Rozum je tlačovým tajomníkom emócií

Rozhovor Tamlera Sommersa s Jonathanom Haidtom

The Believer, august 2005

Všetko, čo platí pre estetický súd, platí podľa mňa aj pre morálny súd, až na to,

že vo svojom morálnom živote potrebujeme zdôvodňovať, zatiaľ čo zdôvodnenie estetických súdov od druhých zvyčajne nevyžadujeme.

Štyri základy zmyslu pre morálku:

Odpor voči utrpeniu

Reciprocita, spravodlivosť a rovnosť

Hierarchia, úcta a povinnosť

Čistota a poškvrnenosť

Žijeme v dobe plnej rozhorčovania. Keď čítame noviny, rozprávame sa s priateľmi či kolegami, zdá sa, že žijeme v stave trvalého mravného pobúrenia. Od príslušnosti ku konkrétnej skupine, náboženstvu a politickej strane závisí, čo je terčom nášho rozhorčenia. Ak vás o tom nepresvedča prípad Terri Schiavo¹, vezmite si problém uzatvárania manželstiev medzi osobami rovnakého pohlavia. Konzervatívci privádzajú do zúrivosti predstava uzatvárania manželstva medzi gaymi a medzi lesbičkami a liberálov zase to, že konzervatívci zúria. Preskúmala však niektorá zo zúčastnených strán svoje názory seriózne? Napríklad, ako reagujú konzervatívci, keď sa ich niekto opýta, prečo by sa vlastne nemalo dovoliť gayom a lesbičkám

¹ * Terri Schiavo (za slobodna Theresa Mary Schindler) upadla do kómy a už nikdy nenadobudla vedomie. 18. marca 2005 jej na žiadosť manžela Michaela Schiava odpojili vyživovaciu sondu. Umrela 31. marca 2005. Jej prípad vyvolal prudké a rôzne motivované diskusie.

uzatvárať manželstvo? „Ohrozuje to inštitúciu manželstva.“ Fajn. A ako? „Manželstvo je medzi mužom a ženou.“ (Demokrati odpovedajú rovnako.) Dobre, ale prečo? „Je to proti prírode.“ A neplatí to aj o manželstve ako takom? „No... pozrite sa... chcem tým povedať... je to proste nemorálne!“

Ak poznáte práce Jonathana Haidta, neprekvapí vás, že náš odpor, *aznechutenie a pobúrenie sú zriedkavo podopreté plne rozvinutými argumentmi a úvahou. Haidt, psychológ na University of Virginia, zasvätil svoj profesionálny život skúmaniu morálneho súdu a rozhodovania. Dospel k výsledkom, ktoré veľa poodhalujú a nie sú vždy úplne lichotivé. Zvykneme si o sebe myslieť, že k mravným súdom dospievame po starostlivej racionálnej úvahe, alebo aspoň po úvahe vôbec. Podľa Haidtovho modelu – ktorý nazýva „modelom sociálneho intuicionistu“ – postupujeme presne opačne. Najprv súdime a potom odôvodňujeme. Aký má teda zmysel zdôvodňovať, ak sme si už vytvorili súd? Účelom je presvedčiť ostatných (aj samých seba), že máme pravdu.*

Haidt vymyslel na podporu svojho modelu množstvo dômyselných experimentov. *Predkladá scenáre, ktoré majú vyvolať silnú morálnu odozvu („to je nemorálne!“), ale ťažko sa racionálne zdôvodňuje. (Napríklad: súložiť s mŕtvym kuracím trupom, ktorý sa chystáte zjesť, vyutierať záchod štátnou vlajkou a, ako uvidíme, incest medzi bratom a sestrou.) Aj keď sú ciele týchto experimentov rôzne, všetky výsledky poukazujú na kauzálnu dôležitosť emócií a intuícií v našom morálnom živote a na iné funkcie dôvodu, ako by sme očakávali alebo v ktoré by sme dúfali. Haidtov model je v rozpore s niektorými dominantnými trendmi v morálnej a sociálnej psychológii, najmä s teóriami známych psychológov Piageta a Kohlberga, ktorých práce, zdá sa, podporujú racionalistické modely morálneho súdu (kde pri morálnom rozhodovaní hrá primárnu kauzálnu úlohu dôvod). Ako však poznamenáva sám Haidt, jeho vlastné práce možno priradiť k veľkej tradícii psychológie a filozofie – návratu k zdôrazňovaniu emócií sa začalo naplno uskutočňovať v teóriách škótskeho filozofa Davida Huma.*

O Jonathanovi Haidtovi na záver ešte jedno: máva najlepšie prednášky v tomto odbore. *Priesvitky, úžasné vizuálne pomôcky, videonahrávky členov chlapčenských študentských spolkov, na ktorých sa pokúšajú vysvetliť, prečo je nemorálne spať so svojou sestrou, snímky batolata, vyvedeného z miery tým, že mu nedali rovnaký počet nálepiek ako dieťaťu vedľa neho (alebo, v jednom zábavnom prípade, trojročného chlapca, ktorého to vôbec nevyvádza z miery) a kopa chytrých postrehov a vtipov. Výsledky výskumu, ktoré predkladá, majú dopad na filozofiu, antropológiu a dokonca aj na kultúrne vojny v Amerike; niet divu, že vyvolávajú polemiky a živé diskusie. Rozhovor s Haidtom som robil po konferencii na Dartmouth College.*

Rozum je tlačovým tajomníkom emócií

THE BELIEVER Na úvod by som rád povedal niečo o jave, ktorý nazývate „morálnym ohromením“. V jednom experimente ponúkate subjektom päť scenárov a zaznamenávate ich reakcie. Jeden z týchto scenárov opisuje Júliu a Marka, brata a sestru, ktorí trávajú prázdniny v južnom Francúzsku. Popíjajú spolu víno, slovo dá slovo a nakoniec si povedia, že sa chcú spolu vyspať. Použijú dva druhy antikoncepcie a súložia spolu. Rozhodnú sa však, že to už nikdy neurobia. Ako na to ľudia reagujú a aké závery vyvodzujete z ich reakcie?

JONATHAN HAIDT Ľudia takmer vždy začnú tým, že je to podľa nich nemorálne. Potom začnú uvádzať dôvody. K najčastejšie uvádzaným patrí, že môžu mať geneticky abnormálneho potomka alebo že to nejako poškodí ich vzťah. Lenže v príbehu sa hovorí, že použijú dva druhy antikoncepcie a že to, čo sa v ten večer odohrá, ostane ich tajomstvom, a že ich to ešte väčšmi zblíži. Zdá sa teda, akoby ľudia chceli ignorovať isté fakty, ktoré sa v príbehu spomínajú. Keď experimentátor na tieto fakty upozorní a povie: „Hm, áno, keby chceli mať deti, to by bol problém, lenže oni použijú antikoncepciu. Povedali by ste teda, že je to v poriadku?“ A ľudia nikdy neodvetia: „Á, správne, zabudol som na antikoncepciu. Tak potom je to v poriadku.“ Namiesto toho hovoria: „Och, áno, hm... No dobre, moment, musím popremýšľať.“

Jasné je, ako to vidíme na videokazetách s nahrávkami experimentu, že ľudia uvádzajú nejaký dôvod. Keď ich o ten dôvod oberieme, uvádzajú ďalší. Keď ich oberieme aj o tento nový dôvod, siahajú po ďalšom. A až potom, keď siahnu hlboko do vrečka po ďalší dôvod a vytiahnu prázdnu ruku, sa dostanú do stavu, ktorý nazývame „morálnym ohromením“. Oni totiž očakávajú, že nájdu dôvody. Sú prekvapení, keď ich nenachádzajú. A tak na niektorých videokazetách vidíme, že sa rozosmejú. Nesmejú sa však tak ako pri ohromnej psine. Smiech je skôr nervózny, rozpačitý. Je to teda kognitívny stav, v ktorom „viete“, že niečo je z morálneho hľadiska nesprávne, nevíete však nájsť dôvody, ktorými by ste svoje presvedčenie zdôvodnili. Namiesto toho, aby ste zmenili názor na to, čo je nemorálne, hovoríte len: „Neviem, neviem to vysvetliť. Ja iba viem, že je to nemorálne.“ Teda to, že tento stav existuje, naznačuje, že ľudia sú o niečom presvedčení oddelene od zdôvodnení, ktoré uvádzajú, alebo nemajú potrebu podoprieť nimi svoje presvedčenie. Alebo povedané inak: vedieť, že niečo je nemorálne a vysvetliť, prečo je to tak, sú dva úplne oddelené procesy.

TB Sú skúmané subjekty spokojné, keď sa dostanú do tohto stavu morálneho ohromenia? Alebo na ňom nachádzajú niečo hlboko problematické?

JH Pre niektorých ľudí je tento stav problematický. Jasne vidieť, že sú zmätení, tápu a zdajú sa byť trochu nervózni. Iní ľudia sú však v stave, ktorý Scott Murphy, vynikajúci študent, čo viedol tento experiment, nazýva „pohodovo ohromení“. Úplne vyrovnaným hlasom vravia: „Neviem. Neviem to vysvetliť. Je to jednoducho nemorálne.“ A nič viac. Naozaj teda vieme, že medzi ľuďmi sú veľké rozdiely v premenlivom faktore, ktorý sa nazýva „potreba

poznania“. Niektorí ľudia potrebujú o veciach premýšľať, potrebujú ich pochopiť, potrebujú uvádzať dôvody. Mnohí z nich postgraduálne študujú filozofiu. Lenže väčšinu ľudí nijako zvlášť netrápi, ak nemajú dôvod pre svoje morálne súdy.

TB Z toho teda usudzujete, že aj keď by sme si mohli myslieť, že dôvod či dôvody hrajú dôležitú kauzálnu rolu pri tom, ako dospievame k morálnym súdom, väčšinu práce v skutočnosti vykonávajú naše intuície – podporované našimi emóciami. Vo svojom článku tvrdíte, že dôvod je tlačovým tajomníkom emócií, expertom pre politickú propagandu *ex post facto*.

JH Áno, správne.

TB Čo tým máte presne na mysli?

JH Dôvod je stále súčasťou tohto procesu. Ibaže nehrá úlohu, o ktorej sme sa domnievali, že ju hrá. Napríklad, používame dôvod, aby sme niekoho presvedčili, nech sa stotožní s našimi presvedčeniami. Je tu viacero odlišných problémov: psychologický problém týkajúci sa toho, ako ste získali svoje presvedčenia. A praktický problém týkajúci sa toho, ako presvedčíte ostatných, aby s vami súhlasili. Z funkčného hľadiska nemajú tieto dva problémy navzájom nič spoločné. Ak som presvedčený, že potrat je nemorálny a chcem vás o tom presvedčiť, nemám najmenší dôvod opisovať vám svoj osobný príbeh o tom, ako som dospel k tomuto presvedčeniu. Skôr by som mal vymyslieť čo najlepšie argumenty a uviesť vám ich. Myslím si teda, že tento postup veľmi pripomína to, čo robí tlačový tajomník na tlačovej konferencii. Tlačový tajomník by mohol vyhlásiť, že potrebujeme nižšie dane kvôli recesii. Viete si predstaviť, ako neskôr, keď ho nejaký reportér upozorní, že pred šiestimi mesiacmi tvrdil, že potrebujeme nižšie dane kvôli hospodárskemu prebytku, povie: „Ach, áno, máte pravdu. Došla, tuším si to odporuje.“ A viete si potom predstaviť, že tento rozpor zmení politiku?

TB Pokúšam sa o to, ale dáva mi to poriadne zabráť.

JH Správne. Prezident vysiela tlačového tajomníka a úlohou tlačového tajomníka je v podstate klamať... jednoducho vymyslieť nejakú historku. Mal by som to odvolať? Nie, neodvolám to. Úlohou tlačového tajomníka je byť právnym zástupcom. Obhajovať stanovisko. Nepotrebuje konzultovať s prezidentom, aké boli skutočné dôvody na zavedenie danej politiky. Tie sú vedľajšie. Potrebuje len vytvoriť čo najlepšie odôvodnenie.

TB Nadhodili ste to vo svojej prednáške v Dartmouthe a mne sa tá analógia páči. Povedali ste, že keď príde na morálne sudy, nazdávame sa, že sme vedci odhaľujúci pravdu. V skutočnosti sme však právnymi zástupcami, obhajujúcimi stanovisko, ku ktorému sme prišli inak. Myslíte si teda, že – ak neberieme do úvahy postgraduálnych študentov filozofie – takto funguje náš morálny život?

JH Pre väčšinu ľudí väčšinou áno. Je tu istý problém, ktorý by sme mohli nazvať problémom ekologickej distribúcie morálnych súdov. O morálnom súde teda hovorím zakaždým, keď má človek pocit, že niekto urobil niečo dobré alebo zlé. Spomeňte si, ako často mávate tento pocit. Ak bývate v meste a šoférujete, asi mávate tento pocit veľakrát za deň. Pri čítaní novin sa často rozčúlím a napadne mi niečo neslušné. Takže si myslím, že morálny súd je prítomný všade. Nie tak ako estetické sudy. Keď kráčame po svete, vidíme veľa krásnych a škaredých vecí. Neuvažujeme však o nich. Jednoducho ich vnímame ako krásne alebo škaredé. Tvrdím, že morálny súd veľmi pripomína estetický. Vlastne zakaždým, keď sa rozprávam s filozofmi, ktorí ma chcú prinútiť, aby som objasnil, čo tvrdím, a ja sa dostanem do rozpakov, vrátim sa jednoducho k estetickému súde, a to ma zachráni. Všetko, čo platí pre estetický súd, platí podľa mňa aj pre morálny súd, až na to, že vo svojom morálnom živote potrebujeme zdôvodňovať, zatiaľ čo zdôvodnenia estetických súdov od druhých zvyčajne nevyžadujeme.

TB Odkiaľ sa teda berú tieto morálne intuície? Predpokladám, že mi asi povieť, že sú výsledkom evolúcie.

JH Áno, to tvrdím. Prichádzame na svet s množstvom vodidiel, ktoré usmerňujú naše konanie. Náš jazyk má rozmanité receptory, vďaka ktorým dobre reagujeme na ovocie a na mäso. Naše telo je usposobené tak, aby sme pociťovali uspokojenie, keď narazíme na ovocie a mäso. A nespokojnosť, keď pociťme horkú chuť. Naše telo je teda usposobené tak, aby nás uvádzalo do súladu s vlastnosťami reálneho sveta, reálneho hmotného sveta, a vedeli sme vystopovať výživné látky a jedy.

Aj naša myseľ je už vybavená na pociťovanie uspokojenia a nespokojnosti pri vzorkách v sociálnom svete. Keď vidíme, že niekto niekoho podvádza, cítime nespokojnosť, odpor. A tento odpor je pre nás signálom, aby sme sa tomu človeku vyhýbali, aby sme mu nedôverovali a nespolupracovali s ním. Keď sme svedkami hrdinského činu, sebaobetovania alebo dobročinnosti, pociťujeme čosi, čo nazývam morálnym povznesením. Máme hrejivý, veľmi príjemný pocit, ktorý obsahuje prvky lásky. S oveľa väčšou pravdepodobnosťou takýmto ľuďom pomáhame, dôverujeme im a chceme sa s nimi zblížiť. Tak ako nás jazyk privádza k dobrej potrave a odvádza od zlej, aj myseľ nás privádza k dobrým ľuďom a odvádza od zlých.

TB A mať tieto pocity znamenalo vlastne adaptovať sa – pocity prispievali k väčšej životaschopnosti jedinca v dobe nášho najintenzívnejšieho vývoja?

TB Áno. Vo vývoji človeka existuje niekoľko zlomových momentov. Väčšina ľudí za takého zlomy pokladá používanie nástrojov a používanie jazyka. Ďalším zlomovým momentom však bola schopnosť hrať hry s nenulovým súčtom. To, čo väčšinu z nás oddelilo od ostatných hominidných druhov, bola naša extrémna spoločenskosť, naša schopnosť kooperovať na vysokej úrovni s ľuďmi, dokonca aj s cudzími, s ktorými nie sme vôbec v príbuzenskom vzťahu. Túto hru nám umožnilo hrať niečo, čo sa týka našej mysle. Jediní, ktorí ju vedeli hrať dobre, uspeli a zanechali viac potomstva. Jediní, ktorí nevedeli vytvoriť spolupracujúce spojenectvá, umierali vo všeobecnosti skôr a zanechali menej potomkov. A tak sme potomkami tých, čo dokázali úspešne spolupracovať.

Človek je živočích visiaci v pavučinách významu, ktoré si sám upriadol

TB Rád by som sa chvíľu venoval filozofickým dôsledkom vášho modelu. Keď som narazil na vaše práce, pomyslel som si, že dost podporujú stanovisko, ktoré možno opísať ako morálny skepticizmus. Pomyslel som si najmä, že model sociálneho intuicionistu umožňuje prijať tvrdenie, že neexistuje nič také ako objektívna morálna pravda, aj keď ľudia veria, že niektoré ich morálne sudy sú objektívne pravdivé². Vy však z výsledkov svojho skúmania nevyvodzujete skeptické závery, však?

JH Podľa mňa to všetko závisí od rozlíšenia medzi antropocentrickými a neantropocentrickými pravdami, ktoré pochádza od Davida Wigginsa. Ak si niekto myslí, že morálne pravdy sú faktami o svete, a tie sú záväzné pre každú rozumnú bytosť na ktorejkoľvek planéte, žiadne takéto fakty neexistujú. Myslím si, že morálne pravdy sú ako pravdy o kráse, pravdy o komédii. Niektorí komici sú naozaj zábavnejší než iní. Niektorí ľudia sú naozaj krajší než iní. Tieto pravdy

2 Pre tých, čo majú sklon k filozofovaniu, som uvažoval asi nasledovne: Máme morálne intuície. Tieto intuície neboli vyselektované pre ich schopnosť „ísť po stope morálnej pravdy“ a neboli vyselektované ani kvôli tomu, že prispievajú k ľudskému šťastiu. Boli vyselektované preto, lebo umožnili jedincom a ich príbuzným zanechať viac potomstva. Tieto intuície nás však zároveň vedú k presvedčeniu, že pravdivosť našich morálnych súdov je „samozrejmá“. (Spomeňte si na Deklaráciu o nezávislosti.) Zdá sa mi teda, že model J. Haidta poskytuje rozhodujúcu podporu pre tzv. teóriu morálky ako omylu (*error theory of morality*), ako ju nazývajú filozofi – teóriu, ktorá ľuďom pripisuje všeobecne rozšírený omyl týkajúci sa statusu morálnych tvrdení.

sú však pravdami len vďaka tomu, že sme zhodou okolností takými bytosťami, akými sme; vďaka zmyslovému orgánu – orgánom – ktoré zhodou okolností máme. Morálne fakty sa teda vynárajú z toho, čím sme, v interakcii s ľuďmi v našej kultúre.

TB Takže vy ich nazývate pravdami? Vezmime si takú Drew Barrymore – niektorí ju pokladajú za celkom príťažlivú, zatiaľ čo iní nechápu, čo na nej ostatní vidia. Povedali by ste, že jestvuje nejaká pravda týkajúca sa toho, v čom skutočne spočíva jej estetická príťažlivosť?

JH Nuž, ak pri nej vládne taká nezhoda, musí byť zrejme niekde uprostred. Oveľa menšia nezhoda panuje pri Catherine Zeta-Jones a Georgeovi Clooney. Sú teda príťažlivejší než Drew Barrymore.

TB Takže inak povedané, pravdivosť určujete podľa toho, nakoľko sa ľudia zhodujú?

JH Také jednoduché to nie je. Toto sú však pravdy, v ktorých najdôležitejším preukazným dokladom je práve to, ako ľudia reagujú. Nikdy by ste nemohli povedať, že osoba X je skutočne príťažlivá, aj keď si to nikto nemyslí. Uvažujem o tom takto. Jeden z mojich obľúbených citátov od Maxa Webera znie: „Človek je živočích visiaci v pavučinách významu, ktoré si sám upriadol.“ Domnievam sa teda, že pomocou morálky si budujeme vzdušný zámok a potom v ňom bývame. Tento zámok je však skutočný. Nemá žiadny objektívny základ, základ existujúci mimo našej fantázie, ale to platí aj o peniazoch, platí to o hudbe a platí to o väčšine vecí, na ktorých nám záleží.

TB Uvedte mi teda nejaký príklad etických právd v obmedzenom zmysle, o ktorom hovoríte.

JH Moment... mali by ste si vážiť tých, ktorí sú k vám dobrí a odvdáčiť sa im. Mali by ste ochraňovať tých, ktorí sú vám podriadení, voči ktorým máte dominantné postavenie, a starať sa o nich. Nemali by ste ubližovať iným, iba ak na to máte veľmi dobrý dôvod – pričom dobrý dôvod znamená morálny dôvod, nielen dôvod výhodný pre vás.

TB Vezmime si teda jednu z nich: mali by ste sa starať sa o tých, ktorí sú voči vám v podriadenom postavení.

JH Ste v postavení, v ktorom máte nad nimi moc... takže by ste sa mali o nich starať.

TB Vďaka čomu je to pravdivé?

JH Vďaka čomu je to pravdivé... vďaka čomu je to pravdivé... teraz sa cítim ako subjekt jedného z mojich vlastných experimentov vedúcich k ohromeniu.

TB Nuž, práve nad tým si lámem hlavu. Prečo to nie je jeden z tých prípadov?

JH Nie je to pravdivé vďaka ničomu – je to pravda, ktorá sa vynára z toho, čím sme... vďaka čomu je to pravdivé... Pozrite, povedal by som, že je to zle položená otázka. Toto je – viem, že filozofi sú posadnutí zdôvodneniami, ale... nie je to pravdivé vďaka ničomu.

TB Dobre, ale potom ako...

JH Teda dobre, počkajte chvíľu! Catherine Zeta-Jones je krásna – vďaka čomu je pravdivé toto? Hm, asi vďaka jej... postave.

TB Lenže ľudia si myslia, že medzi morálnymi a estetickými pravdami je rozdiel, nie? Ak niekto nepokladá Catherine Zeta-Jones za krásnu – pričom je jedno, z akého dôvodu – nemusíte si predsa myslieť, že nemá pravdu, nie?

JH Vlastne by som si to mohol myslieť.

TB Ľudia by si väčšinou pomysleli, že ten človek má jednoducho iný vkus. Možno sa mu páčia blondínky, páčia sa mu muži, neznáša Austráľčanov alebo niečo podobné. Vezmime si však teraz nejaký morálny súd,

napríklad „je nemorálne mučiť ľudí“. Ak niekto povie „Nie, vôbec to nie je nemorálne... vlastne je to zábava, mal by si to vyskúšať“, nepomyslíte si len: každému podľa chuti. Pomyslíte si, že sa mýli, že sa dopustil omylu. A práve tu potrebujete zdôvodnenia – chcete vedieť presvedčiť ľudí, že sa mýlia, a to spôsobom, ktorý nemá nič spoločného s ich individuálnymi preferenciami v danej veci.

JH Správne, pre svoje morálne presvedčenia teda potrebujeme zdôvodnenia; pre svoje estetické presvedčenia ich nepotrebujeme. Tolerujeme veľkú rozmanitosť pri našich estetických presvedčeniach, ale pri našich morálnych presvedčeniach rozmanitosť príliš netolerujeme. Máme vo zvyku rozísť sa a navzájom sa neznášať. Nedávno som napísal článok o morálnej rozmanitosti, v ktorom som sa zaoberal tým, že mnohí, najmä ľudia v akademickom prostredí, sa domnievajú, že rozmanitosť je cnosť sama osebe. Rozmanitosť nie je cnosť. Rozmanitosť je dobrá len do tej miery, že podporuje iné cnosti, spravodlivosť alebo zahrnutie tých, ktorí boli predtým vylúčení. Ľudia však nemajú pravdu, keď tvrdia, že všetko by malo byť rozmanitejšie, aj, dajme tomu, rockové kapely. Ide o chybu, o prílišné generalizovanie. Prepáčte – vrátim sa k vašej otázke. A tá sa týka rozdielu medzi morálnym pluralizmom a morálnym relativizmom. Hlásim sa k prvému, nie k druhému.

TB Porozprávajme sa o tom chvíľu. Aký je medzi nimi rozdiel?

JH Chcem povedať, že existujú aspoň štyri základy nášho zmyslu pre morálku, ale existuje veľa koherentných morálnych systémov, ktoré možno na týchto štyroch základoch vybudovať. Na týchto štyroch základoch však nemožno vybudovať jednoducho hocičo. Myslím si teda, že evolučný prístup, bližšie vymedzujúci základy nášho zmyslu pre morálku, nám umožňuje pochopiť hinduistickú a moslimskú kultúru, v ktorých chodí žena zahalená a vedie, ako sa nám

zdá, život plný obmedzení. Tieto kultúry nie sú nevyhnutne utláčateľské a nemorálne. Vzhľadom na to, že väčšina ľudí na svete je presvedčená, že rozdiely v úlohách pohlaví sú dobré a správne, také ako sa patrí, je nepravdepodobné, že sa mýlia. Mám tým na mysli, že je nepravdepodobné, že ich morálka je nekoherentná či nesprávna. My v Spojených štátoch amerických, najmä liberáli, používame len dva z týchto štyroch základov. Liberáli používajú intuície týkajúce sa utrpenia (odpor voči nemu) a intuície týkajúce sa reciprocity, spravodlivosti a rovnosti.

„Vedieť, že niečo je nemorálne a vysvetliť, prečo je to tak, sú dva úplne oddelené procesy.“

Existujú však dva ďalšie základy – existujú intuície týkajúce sa hierarchie, úcty, povinnosti... to je jedna skupinka. A intuície týkajúce sa čistoty a poškrvnenosti, ktoré vytvárajú ďalšie intuície týkajúce sa cudnosti a zdržanlivosti. Väčšina ľudských kultúr využíva na podloženie svojho morálneho svetonázoru všetky štyri základy. My na Západe, najmä v novoveku, sme posledné dva základy do istej miery vyradili. Svoju morálku sme postavili výhradne na veciach týkajúcich sa ubližovania (prvý pilier) a práv a spravodlivosti (druhý pilier). Naša morálka je koherentná. Môžeme kritizovať tých, čo robia veci, ktoré ju porušujú v rámci našej skupiny. Nemôžeme kritizovať kultúry, ktoré využívajú všetky štyri základy morálky. Môžeme však kritizovať kultúry, ktorých bežnou praxou je vyložené vykorisťovanie a brutalita, napríklad apartheid v Južnej Afrike alebo americký otrokársky Juh.

TB **Dobre, lenže prečo môžeme kritizovať juhoafrický apartheid, zatiaľ čo nemôžeme kritizovať kultúru, ktorá mrzačí genitálie, kde sa cudnosť a vernosť žien pokladá za vrcholnú cnosť? Čo nám umožňuje robiť jedno, a nie druhé?**

JH Na každú kultúrnu prax sa treba pozrieť z hľadiska toho, na aké statky (goods) sa zameriava. Zahaľovanie žien závojom alebo obmedzovanie ich pobytu na domácnosť sa zvyčajne zameriava na statky cudnosti a zdržanlivosti. Nie všetky ľudské morálne praktiky sú zamerané na morálne statky. Továrne, kde pracujú ľudia za mizernú mzdu, detská pornografia, otrocká práca detí, otroctvo Afričanov na americkom Juhu – nič z toho sa nezameriava na statky, určované niektorým zo štyroch základov. Tu ide len o ubližovanie iným a o ich vykorisťovanie na dosahovanie osobného finančného prospechu.

TB **Netrápi vás niekedy, že robíte to, čo ľudia vo vašich experimentoch – snažíte sa zdôvodniť silnú intuíciu proti vykorisťovaniu ľudí a potom sa pokúšate prísť s nejakým dôvodom, prečo je to nemorálne, kým vaša intuícia sa možno neozýva tak naliehavo proti zahaľovaniu žien závojom... Predpokladal by som pri vašej práci, že ide o niečo, na čo by ste mali byť mimoriadne citliví. Ako by ste reagovali, keby vás niekto obvinil, že sa len pokúšate prísť s nejakým dôvodom, prečo je vykorisťovanie ľudí odlišnej rasy nemorálne a zahaľovanie žien závojom nie, a pritom dostatočne nezdôvodňujete tento názor?**

JH To je výborná otázka. V súlade s mojou teóriou musím povedať, že nikdy som sa takto nepozeral na druhú stranu a nezvažoval, či by som sa nemohol mýliť. Sme náchylní domnievať sa, že máme pravdu a vymýšľanie dôvodov, prečo by sme sa mohli mýliť, nám príliš nejde. Takže vaša skvelá otázka vedie k tomu, aby sme o tom popremýšľali. Či som motivovaný ospravedlňovať ale-

bo zdôvodňovať niektoré praktiky a iné nie. Pri tom všetkom si určite nemyslím, že som takto motivovaný... moje prvé skúsenosti s moslimskou a hinduistickou kultúrou, keď som videl, ako sa v nich zaobchádza so ženami a ako tam funguje hierarchia, boli emocionálne negatívne. Chvíľu mi trvalo, kým som to prekonal. A kým som pochopil, že tieto praktiky sa dotkli mojej americkej útlocnosti, a že v tomto ohľade som bol etnocentrický.

Rozprával som sa so ženami v Indii, a hoci nemali jednotný názor, väčšina sa na tieto veci pozerala inak ako americké feministky. Na nosenie závoja sa nepozerali ako na niečo, čo im niekto vnucuje, aby ich utláčal, upieral im slobodu. Naproti tomu, väčšina černošských otrokov na americkom Juhu nebola spokojná so svojím postavením. A mnohí otrokári vedeli, že to, čo robia, je nemorálne, alebo sa prinajmenšom cítili rozpoltené. Teraz si možno vravíte: no, tie ženy mali možno vymyté mozgy. Máme dva testy, pomocou ktorých to môžete zistiť. Prvým testom je položiť si otázku: Podporujú ľudia, ktorí sa pri pohľade zvonka zdajú byť obeťami, morálne ciele danej praxe? Druhým testom je otázka: aká mohutná je táto podpora? Podporujú ľudia túto prax aj potom, keď sa dozvedia o alternatívnych spôsoboch v iných kultúrach? Aj keď ste teda mohli na Juhu naraziť na černošských otrokov, ktorí mali také vymyté mozgy, že súhlasili so svojím postavením, som presvedčený, že keby sa dopočuli o iných krajinách, kde černosi neboli zotročení, netrvali by na tom, že černosi by mali byť otrokmi.

„Myslím si, že morálne pravdy sú ako pravdy o kráse, pravdy o komédii.“

TB Dobre, takže treba sa vrátiť do minulosti k týmto štyrom modulom alebo základom, o ktoré sa opierajú naše morálne systémy. Pretože práve tam sa uberáte, aby ste zdôvodnili, či iné kultúry odsudzujeme alebo či nemôžeme...

JH Správne, na týchto štyroch pilieroch vo vzduchu postavíme morálku, špecifickú pre našu kultúru.

TB Tieto štyri piliere sú výsledkom evolúcie. Ako odpoviete na odvekú filozofickú otázku, že „malo by sa“ nemožno odvodiť z „je“? Darwinizmus nám ponúka popisný príbeh o tom, prečo by sme mohli podporovať veci, ktoré z nich vychádzajú. Ako však z modulu „neublížuj ľuďom“, ktorý je účinný, pretože prispieva k biologickej zdatnosti, dostanete tvrdenie „človek by sa mal k podriadeným správať láskavo“? Práve to je záhada. Keď si totiž dupnete a poviete, že nejaká kultúra by sa nemala správať

istým spôsobom, ako dostanete toto „nemala by“ z čisto popisného príbehu o pilieroch morálky, ktoré sa vyvinuli z morálne indiferentných dôvodov?

JH Stále odo mňa žiadate, aby som poskytol nejaké vonkajšie zdôvodnenie, aby som vyšiel von zo systému. Keď som však vnútri hry...

TB Nie vonkajšie zdôvodnenie... aj vnútorné, ja jednoducho hľadám akékoľvek zdôvodnenie.

JH Nuž, zvnútra danej hry, v rámci našej pavučiny významu, je nemorálne ubližovať ľuďom.

Je morálny svetonázor liberálov ochudobnený?

TB Venujme sa konkrétnejšiemu problému. Manželstvu homosexuálov. Túto tému ste nadhodili vo svojej prednáške v Dartmouthe a v prednáške na Duke University, na ktorej som bol. Tvrdíte, že konzervatívci v Spojených štátoch amerických využívajú všetky štyri moduly, kým liberáli len dva. Vyhlásili ste, že morálny svetonázor liberálov je ochudobnený, a že konzervatívci majú akýsi bohatší morálny život. Teraz neviem, či ste tým chceli len šokovať liberálnu inteligenciu...

JH Nie, myslel som to vážne, aj keď mi neprekáža, ak trochu šokujem.

TB Povedali ste, že my liberáli sme zredukovali svoje morálne základy na dva moduly, spravodlivosť a neubližovanie, zatiaľ čo nanajvýš inteligentní konzervatívci majú všetky štyri moduly.

JH Presne tak.

TB Ak si teda vezmeme manželstvo homosexuálov a predpokladáme, že nie sme v štáte Massachusetts, ale v štáte Mississippi, kde ľudia intuitívne cítia, že manželstvo homosexuálov je v skutočnosti nemorálne, tak je naozaj nečisté. Je nečisté preto, lebo majú modul čistoty, ktorý chýba liberálom. Chcete tvrdiť, že v tejto kultúre je manželstvo homosexuálov skutočne nemorálne?

JH Podľa mňa to závisí od typu spoločnosti. Som rád, že v našom svete sú rozmanité spoločnosti. A niektoré sa stávajú znalcami na život v zbožnosti, po-

svätosti a božstve. Spomenuté štyri moduly nie sú cnosťami samými osebe. Cnosti z nich vzhádzajú. V Spojených štátoch amerických sa veľmi zaoberáme šťastím jednotlivca, slobodou prejavu, slobodným rozhodovaním. Ak tu chcete obmedziť niečie práva, musíte poukázať na ujmu, ktorá postihuje nejaké obeť. Zatiaľ čo nemusí nutne existovať objektívna pravda, či je manželstvo homosexuálov morálne správne alebo nesprávne, keď sa pozriete na hodnoty a cnosti, ktoré si u nás ceníme, a na to, komu legalizovanie manželstva homosexuálov prospieva a komu škodí, a začnete veci analyzovať z utilitaristického hľadiska, tak zistíte, že mnohí majú z manželstva homosexuálov úžitok a nikto ním neutrpí priamu ujmu. Takže to samo osebe hovorí v prospech manželstva homosexuálov.

Na druhej strane, konzervatívna morálka nehľadí len na dopady na jednotlivcov, ale na stav spoločenského poriadku. Fakt, že sa tolerujú skutky, ktoré porušujú určité pasáže Biblie, konzervatívcov znepokojuje, aj keď nevedia poukázať na žiadnu priamu ujmu. Chápeť teda zdroj ich odporu. A ide tu o ťažký prípad, ktorý nemožno vyriešiť tak, aby bol každý spokojný. Nieкто sa musí podvoliť. Keby sme žili v moslimskej alebo v katolíckej krajine, kde sa veľká časť sociálneho a morálneho života regulovala v súlade s kódexom čistoty a hierarchie, bolo by veľmi rozumné manželstvo homosexuálov zakázať. My však nežijeme v takej krajine. Žijeme v krajine, kde platí konsenzus, že priznávame právo na slobodné rozhodovanie, kým nenarazíme na obmedzujúci dôvod. Myslím si teda, že v tomto prípade sa musia podvoliť konzervatívci. Legalizovať manželstvo homosexuálov je morálne správne.

„Rozmanitosť nie je cnosť. Rozmanitosť je dobrá len do tej miery, že podporuje iné cnosti, spravodlivosť alebo zahrnutie tých, ktorí boli predtým vylúčení.“

TB Rád by som sa uistil, či som to dobre pochopil. V tridsiatych rokoch – nechcel by som vytvárať stereotypy, ale o Alabame tridsiatych rokov sa to dá povedať takmer s istotou – zohrávali moduly čistoty a tradície väčšiu úlohu než v súčasnosti. Dajme tomu, že váš syn by chcel uzavrieť manželstvo s iným mužom. Úplne v pohode by ste mu povedali, že uzavrieť toto manželstvo je nemorálne – podľa vás je to nemorálne...

JH Myslím si, že fakty o rozšírenosti homosexuality a miere odporu proti nej sú naozaj dôležité. V našom prípade platí, že homosexuálnych je asi päť

percent obyvateľstva. To je kopa ľudí. A v našom prípade platí, že odpor proti homosexualite nie je ani zďaleka taký silný, ako býval kedysi. Myslím, že nastal čas, keď by sme mali legalizovať homosexuálne manželstvo a niektorých to jednoducho nepoteší. Pozrime sa však na argumentáciu sudcu Scaliu a na jeho nesúhlasný názor v prípade Lawrence v. Texas. Argument sudcu Scaliu je veľmi zaujímavý. Podľa mňa je koniec koncov chybný, ale chybný z empirického dôvodu. Vyhlásil približne toto: „Ak máme legalizovať homosexualitu, ďalším krokom bude incest a sodomia.“ Ja si však nemyslím, že to bude ďalší krok. Päť percent obyvateľstva nemôže žiť úplne šťastne, ak je homosexualita postavená mimo zákon. Keby päť percent obyvateľstva nemohlo žiť úplne šťastne bez sexuálneho styku so svojimi súrodencami alebo s ovcami, mali by sme na krku vážny morálny problém. Ibaže nemáme. Veľmi málo ľudí spadá do niektorej z týchto dvoch kategórií. Legalizovanie homosexuality teda nie je prvým krokom na šikmej ploche legalizovania všetkého.

TB **Dobre. Vráťme sa však vráťme k mojej otázke a do Alabamy tridsiatych rokov. Predpokladám, že homosexuálnych je stále päť percent obyvateľstva, ale odpor proti homosexualite je oveľa väčší. Je teda homosexualita nemorálna? Alebo si azda myslíte, že je to nenáležitá otázka?**

JH Nie, podľa mňa je to veľmi dobrá otázka. Vtedy to mohlo vyvolávať oveľa väčší šok a pobúrenie než dnes. A navyše, vtedy ľudia nepoznali fakty o homosexualite. Nevedeli, že jej príčinou sú hormonálne podmienky pred narodením, že to nie je voľba. Teraz, keď tieto fakty poznáme, sme na tom oveľa lepšie, než boli ľudia vtedy. Nevie, či je to odpoveď na vašu otázku.

TB **No, možno aj je. Opravte ma, ak sa mýlim. Možno chcete povedať: áno, v tomto prípade by to bolo pravdepodobne nemorálne. Možno chcete povedať svojmu synovi: nie, nemal by si uzavrieť manželstvo s týmto mužom, ba ani udržiavať s ním pomer. Ale vzhľadom na to, že dnes sme v inej situácii, zmenilo sa to. Nie je to nestranná analýza toho, aké sú dôsledky vašej teórie?**

JH Áno, myslím si, že je. Vzhľadom na to, že neexistuje nijaká objektívna (neantropocentrická) skutočnosť a že náš morálny život je taký zaujímavý vďaka tomu, že každý jednotlivý čin možno zdôvodniť alebo mu oponovať odkazom na odlišnú konšteláciu týchto štyroch modulov, týchto základných intuícii. V skutočnosti je to vecou argumentácie, verejnej diskusie, spustenia intuície ľudí. Veciam sa akosi ponecháva voľný priebeh. Niekedy, ako čas plynie, veci prebiehajú inak. Pred desiatimi rokmi, ba dokonca ešte pred troma, by si nikto nepomyslel, že budeme tak blízko k legalizácii homosexuálnych manželstiev – vlastne sme ich už legalizovali.

„Každý je morálne motivovaný“

TB Pokračujme v tejto diskusii o kultúrnej vojne. To, čo hovoríte o situácii v Spojených štátoch amerických, vyznieva dosť pesimisticky. Aké sú vyhliadky na diskusiu medzi konzervatívami a liberálmi, keďže konzervatívci využívajú dva moduly – čistotu a hierarchiu – ktoré sú nám liberálom takmer ľahostajné? Hovoríme odlišnými jazykmi? Ako sa s tým môžeme vyrovnat?

JH Po prvé, pomohlo by, keby liberáli lepšie rozumeli konzervatívcom. Ak mám v živote nejaké poslanie, tak je ním presvedčiť ľudí, že každý je morálne motivovaný – každý, až na psychopatov. Všetci ostatní sú morálne motivovaní. Liberáli musia pochopiť, že konzervatívci sú motivovaní aj niečím iným než ziskuchtivosťou a nenávisťou. Američania, a najmä George Bush, zas musia pochopiť, že aj teroristi sa usilujú o dosiahnutie morálnych statkov. Z psychologického hľadiska je jedným z najhlúpejších vyhlásení to, že teroristi z 11. septembra zaútočili preto, lebo nenávidia našu slobodu. To je jednoducho hlúposť. Nikto nehovorí: „Tamtí ľudia sú slobodní. Nenávidím to. Chcem ich zabiť.“ Spravili to preto, lebo nás nenávidia, sú na nás nahnevaní z mnohých dôvodov a terorizmus a násilie sú „morálne“ činy, čím chcem povedať, že sú morálne motivované, nie morálne správne.

TB Zároveň však chcete, aby liberáli pochopili, že sme nešli do Iraku len kvôli rope či nadnárodnej spoločnosti Halliburton.

JH Jasné, že sme tam nešli len kvôli tomu. Bush je manichejec. On naozaj verí, že práve prebieha boj medzi dobrom a zlom. Myslím si, že zo strategického hľadiska nás priviedol do katastrofy. Ani na okamih som však neveril, že to bolo o rope.

TB Poznámam vám len, že v tomto s vami úplne súhlasím. Ako človek pohybujúci sa v akademickom prostredí som veľmi znechutený tým, ako ľudia vnímajú konzervatívov – pokladajú ich za morálne monštrá, ktorých jediným cieľom je páchať zlo. Trochu to pripomína diskusiu o práve na slobodnú voľbu pri interrupcii, v ktorej frakcia obhajujúca právo ženy slobodne sa rozhodnúť pozerá na zástancov opačného názoru tak, ako keby ich jediným cieľom bolo utláčať ženy...

JH Áno, presne tak. Práve takto pracuje tlačový tajomník, práve toto robí. Nielenže objasňuje vaše činy v čo najlepšom svetle, ale aj oberá protivníka o akúkoľvek možnú morálnu motiváciu. Ide o jedno a to isté. Liberáli by radi

videli konzervatívcoov ako ľudí, ktorých motivuje len ziskuchtivosť a rasizmus. Domnievajú sa, že konzervatívci chcú len ubližovať menšinám a zarábať peniaze. A to je totálne nepochopenie toho, o čo tu ide.

TB Čo by teda vyplývalo pre človeka z toho, keby pochopil, že aj druhá strana je morálne motivovaná? Myslím, že by nás to mohlo priviesť k základom príslušného problému.

JH Boli by sme oveľa tolerantnejší a možno by sa dal dosiahnuť nejaký kompromis, povedzme v otázke manželstva homosexuálov. Aj keď osobne by som sa rád dožil toho, keby ho legalizovali všade, bolo by, myslím, dobrým kompromisom, keby sa každý štát v USA mohol rozhodnúť, či ho legalizuje a nikto by nebol prinútený Najvyšším súdom urobiť tak či onak. A keby homosexuáli žijúci v Alabame chceli uzavrieť manželstvo, mohli by odísť do štátu Massachusetts.

TB Vaša teória má teda niekoľko priaznivých sociálnych dôsledkov – ak jej rozumieme a správne ju aplikujeme. Som zvedavý, ako ovplyvnila vás osobne. Podľa vášho modelu je súčasťou našich morálnych súdov silný prvok sebaklamu.

JH Správne.

TB Rád by som teda vedel, ako to ovplyvnilo vás, vo vašom bežnom živote. Menej dôverujete vlastným morálnym súdom? Prichytíte sa občas pri tom, že spochybňujete svoje vlastné motívy a presvedčenia, alebo si prácu neberiete domov?

„Z psychologického hľadiska je jedným z najhlúpejších vyhlásení to, že teroristi z 11. septembra zaútočili preto, lebo nenávidia našu slobodu.“

JH Nuž, po prvé, som tolerantnejší k ostatným. Až do obdobia pred dvoch rokov som bol oveľa tolerantnejší voči republikánom a konzervatívcom. George Bush a jeho administratíva ma tak rozčúlila, že si uvedomujem, ako rýchlo sa vytráca táto moja ťažko nadobudnutá tolerancia. Teraz som plný hnevu. A pozorujem, ako môj tlačový tajomník spisuje dokument proti Bushovi a jeho administratíve. Môžem teda povedať, že popri tejto práci, pri vymýšľaní tejto teórie, lepšie rozumiem tomu, čo robím. Keď hromžím, píše môj tlačový tajomník dokument pro-

ti Bushovi. Len čo vstúpia do hry vášne, dôvod prichádza spolu s nimi. Teraz aspoň viem, že to robím.

TB Keď si to však takto uvedomujete, nenúti vás to, až sa trochu upokojíte, či už ide o nesúhlas s Bushom alebo kýmkoľvek, aby ste si povedali: počkať!, dôvod je tlačovým tajníkom mojich emócií – teraz mám dôvod, aby som tomuto hnevu nedôveroval.

JH Nerobím to.

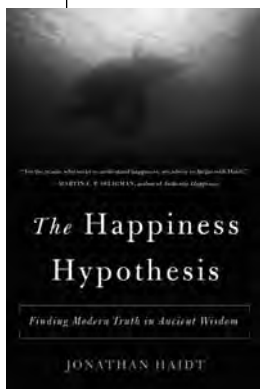
TB A myslíte si, že by ste mali?

JH Nie. Nemyslím si totiž, že v tejto veci existuje nejaká objektívna pravda³. Okrem toho, rozhorčovanie je zábavné. Rozhorčovanie je príjemné. Rád sa rozhorčujem.

TB Fajn, vráťme sa teda širokým oblúkom na začiatok. Čo si myslíte o Júlii a Markovi a ich sexuálnom styku po vzájomnej dohode na juhu Francúzska? Je to nemorálne?

Jonathan Haidt: Mne to neprekáža. Ani najmenej ma to netrápi. Nezabúdajte: som liberál. Ak to nikomu neublíži, nevidím na tom nič zlé. Liberáli strašne radi hľadajú obeť a prípady incestu sú zvyčajne také, v ktorých sa niekomu ubližuje. Lenže práve v tom spočíva trik tejto otázky. Obaja sú dospelí a urobia tak dobrovoľne, po vzájomnej dohode. Takže liberálom dáva poriadne zabráť, keď sa pokúšajú zdôvodniť, prečo je to nemorálne. Lenže ja som ten príbeh vymyslel, čiže ten trik poznám.

z anglického originálu preložil Dezider Kamhal

³ Jonathan Haidt o pár mesiacov po zrelej úvahe súhlasil s tým, že by mal svoj hnev spochybnit, a že jeho reakcia bola v tomto prípade zdôvodnením jeho hnevu *post hoc*.